

Odpowiedź Antoniego Szymańskiego na ankietę etnobotaniczną Józefa Rostafińskiego (1850-1928) ogłoszoną w 1883 r.

Antoni Szymański's response to Józef Rostafiński's (1850-1928)
ethnobotanical questionnaire from 1883

PIOTR KÖHLER

Instytut Botaniki, Uniwersytet Jagielloński, ul. Kopernika 27, 31-501 Kraków,

e-mail: piotr.kohler@uj.edu.pl

ABSTRACT: In 1883, Józef Rostafinski (1850-1928), a botanist and professor at the Jagiellonian University in Kraków (then Austria-Hungary), published a survey regarding the names and uses of plants in the Polish lands. The most complete version of the questionnaire contained questions regarding approximately 130 species. One of the responses, by Antoni Szymański, is published here.

Key words: historical ethnobotany

Wstęp

Józef Rostafiński (1850-1928), botanik i profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, ogłosił w 1883 r. ankietę dotyczącą nazw i użytkowania roślin na ziemiach polskich. W najobszerniejszej wersji kwestionariusz zawierał pytania dotyczące ok. 130 gatunków (m.in. Rostafiński 1883). W odpowiedzi na ankietę nadesłano kilkaset odpowiedzi. Większość z nich została przekazana do Muzeum Ogródu Botanicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 80-tych XX w. Zostały wstępnie opracowane (np. Köhler 1986, 1993). Znacznie mniejsza grupa trafiła do Muzeum później. Poniżej zamieszczony list należy do tej drugiej grupy (ortografia i interpunkcja oryginalna, uzupełnienia – w nawiasach kwadratowych). Jego autorem jest Antoni Szymański. Niestety brak informacji biograficznych o tej osobie.

Zawartość listu

Wieś i gmina Karszew, powiat Kolski, guber[nia] Kaliska [29 VIII 1883]

Szanowny Panie!

Przeczytawszy odezwę Pańską w jednym z pism codziennych, zająłem się zebraniem wiadomości dotyczących się drzew, zielenin, zbóż, owoców i.t.p. i takowe umieszczam poniżej w kształcie odpowiedzi na zrobione w odezwie Szanownego Pana pytania.

I Zboża

- 1) W Karszewie i w okolicy pszenica nie ma innej nazwy.
- 2) Mąkę żytnią bardzo często nazywają rżaną, a także chleb żytni rżanym nazywają. Oprócz tego nazywają tutaj wszędzie pole pozostałe po skoszeniu żyta – rzyskiem i chociaż pole po pszenicy nazywa się pszeniczyskiem, a po owsie owsiskiem, to jednakże i te bywają nazywane zwykle rzyskiem. Suszenie kłosów na prażmo lub na co innego nie znane.
- 3) Orkisz tutaj się nie sieje i włościanom zupełnie nie znany.
- 4) Zboże samopsza nie znane.
- 5) Pszono – nazwy dla oznaczenia ziarna prosa nie używają. Jagły¹ używają, a proso sieje tutaj i w okolicy prawie każdy gospodarz.
- 6) Na to pytanie odpowiadam jednym słowem – nie.
- 7) ----- także ----- nie.
- 8) Soczewica nie uprawia się i nie nazywają jej odmiany [lub: odmianą].
- 9) Grochu bywają różne gatunki: groch polowy, groch cukrowy – w ogrodach dworskich – długie szerokie strąki, tyczkowy – drobny, biały, perłowy i.t.p.
- 10) Tutaj uprawiają tatarkę.
- 11) Owies i jęczmień nie mają inne nazwy. Chłopi nie rozróżniają kukurydzy, końskiego zęba i tureckiej pszenicy. Uprawa owsa i jęczmienia – zwykła: orze się rolę, bronuje i sieje i znowu bronuje a podczas żniw sprząta. Kukurydza i koński ząb uprawiają się tylko po dworach. Stokłos – nie znany.

II Warzywa

- 12) Z jarzyn oprócz kartofli lud używa i przechowuje na zimę: buraki, brukiew, marchew, rzepę i pasternak (ten ostatni w małej ilości).
- 13) Kartofle nazywają się też – pyrki, ziemnioki, pantówki.

¹ Jagły to łuskane ziarno prosa zwyczajnego *Panicum miliaceum* L.

- 14) Tylko brukiew. Nad granicą pruską w Kaliskiej guberni brukiew nazywają także kul.
- 15) Brzoskiew – nie znana.
- 16) Pasternak tylko na wsi używają, jak marchew z mięsem, lecz w ogóle mało się go choduje.
- 17) Marchew uprawia i używa się na wsi do jedzenia, toż i we dworze ogrodowa (krótka, pękata); w polu obywatele sieją tak zwaną marchew pastewną, która się używa na paszę dla bydła i koni.
- 18) Rzepa choduje się na wsi.
- 19) Znane są tylko dwie nazwy: cwikła i buraki.
- 20) W pańskich warzywnikach uprawiają się oprócz kapusty – kalarepa, kalafior, szpinak, szparagi².
- 21) Kucmerki lub słodyczki – nie znane zupełnie.
- 22) Cebula, szczypiorek, czosnek używają się, odmiennych nazw nie posiadają. Łuk i płodzist – nie znane.

III Zieleniny

- 23) Z nadejściem wiosny lud żadnych ziół nie zbiera.
- 24) Odrośle i potraw zupełnie nie znane. Podczas we dworze robi się ze szpinaku (rodzaj kapusty), a na wsi z liści młodej kapusty.
- 25) Pokrzywa i żegawka – znane tylko pod temi nazwami; używają się na wyparzanie garnków po mleku, drobno posiekane – na pokarm dla kaczek i indyczek.
- 26) Szczaw rośnie w dzikim stanie; po dworach chodują szczaw dla własnego użytku. W dzikim stanie najczęściej w lasach rośnie roślina kwaskowatego smaku – listki podobne do koniczyny – znana ona jest pod nazwiskiem – zajęczego szczawiu³.
- 27) Barszcz – roślina – nieznana.
- 28) Gir – nieznany.
- 29) Łopian lub też łopuch znany – jako chwast nieużyteczny; kulki kolczaste, zawierające w sobie ziarnka łopianu i przyczepiające się do ubrania znane są pod nazwą „dziady”.
- 30) Opich, mrzyk lub myrsik – nieznany.
- 31) Mira – roślina – nieznana.
- 32) Śnitka ----- – nieznana.

² *Asparagus officinalis* L. Z odpowiedzi Szymańskiego wynika, że gatunek ten był uprawiany raczej jako roślina warzywna. Dwudziestu innych respondentów Rostafińskiego także wspomniało tę roślinę. Stąd wniosek, że ówczesne użytkowanie jej w celach kulinarnych nie należało do rzadkości. Patrz także odpowiedź na pytanie 51.

³ Chodzi o szczawik zajęczy *Oxalis acetosella* L.

33) Boże drzewko sadzi się na około ogródków wiejskich dla upiększenia i jako lekarstwo na żółtaczkę.

34) Sałata rzeczywista używa się tylko na surowo, inne zioła nie.

35) Barszcz lub żur – z mąki żytniej – pytlowej, w braku takowej robi się i z razowej.

Kurdyban i bluszcz znane tylko ze słyszenia.

IV Owoce

36) Tykwa tutaj się nie choduje, mało znana.

37) We dworze w Karszewie według opisu Szanow. Pana jest bania: liście w zęby zaokrąglone z ogonkami w podłużne bruzdy i.t.p. Na wsi zaś według tegoż opisu chodują dynie: liście w zęby spiczaste z ogonkami bez bruzd i.t.p. Pierwsze jednakże ogrodnik uparcie nazywa dynią; drugie kobiety na wsi nazywają bania; tak więc zachodzi jakieś nieporozumienie między opisem tych roślin w odezwie Sz. Pana i miejscowymi nazwami⁴.

38) Melon – tylko we dworze – podługowaty z karbami; dojrzały zwykle bywa żółty; arbuz – podobny do dyni, gładki różowy w środku nazywają go także kawonem.

39) Ogurki innej nazwy nie mają.

40) Z gruszek są znane: jakubówki, małgorzatki, owsianki, zimówki.

41) Jabłka pod nazwami wymienionymi w odezwie nieznane.

42) Śliwy znane – kobyły, lubaszki, węgierki.

43) Wiśnie zwyczajne – późno dojrzewają; trześnie lub inaczej czereśnie dojrzewają wcześniej, są zupełnie białe lub ciemnawe; chodują się wyłącznie we dworze.

44) Nazwa ludowa dracz dla berberysu – nieznana.

V Kwietnik

45) W ogródkach wiejskich obsadzonych naokoło bożym drzewkiem najczęściej się spotyka słonecznik, piwonię, georginię, rutę, lubczyk, miętę, karfioly (turki); z warzyw zaś marchew, groch tyczkowy, buraki, banię, ogurki itp.

46) Nazwa krokosz znana – używa się do ciasta⁵.

⁴ Pytanie 37 we wcześniejszej wersji kwestionariusza brzmiało: „Bania i dynia. Pod temi nazwami, używanymi bez różnicy, ukrywają się dwie rośliny, z dwu różnych części świata pochodzące; jedna ma liście wycięte w zaokrąglone kłapy, ich ogonki są z podłużnymi bruzdami a koniuszki lejkowatego, pomarańczowego kwiatu są pozwiessane; druga ma liście o kłapach spiczastych, ogonki o powierzchni równej (bez bruzd) i lejek kwiatu wyprostowany. Która z tych dwóch roślin bywa powszechnie pod jaką nazwą hodowana?”. Podane cechy zostały przemieszane. *Cucurbita maxima* Duch. ma liście o kłapach zaokrąglonych, ale szypułki owocowe nie są bruzdowane, podczas gdy *C. pepo* L. ma liście o ostrych kłapach, ale kanciaste szypułki. Klucze milczą na temat bruzdowania ogonków liściowych. W przeglądniętym materiale zielnikowym Zielnika Uniwersytetu Jagiellońskiego (KRA) oba gatunki miały bruzdowane ogonki liściowe.

⁵ Krokosz barwierski *Carthamus tinctorius* L.

47) Ziele cyprys – tutaj się nie choduje.

48) Na wsi chodują się: nogietki⁶, karfioly czyli turki⁷ (ostatnia nazwa jest powszechna), piwonie, słonecznik, orlik.

49) Lud choduje: rutę, boże drzewko, wrotycz, lubczyk, marunę, miętę, szalwię, barwinek. Dwór ----: lewandę, majeranek (do wędlin i czerniny), czabr czyli cząber, marunę, miętę, szalwię, lebiódkę, barwinek.

50) We dworze chodują: czarnuszkę, kolendrę, koper; na wsi – koper i kolendrę.

51) O większej uprawie kopru i innych na sprzedaż w tej okolicy nie słyszałem. Ośmielam się tutaj dodać, że we dworze chodują szparagi, o których w odezwie nie ma wzmianki.

VI Włókna, plecionki, puch

52) Na wsi sieją tylko len.

53) Tylko nazwa len jest znana.

54) Konopie w tym celu nie sieją się tutaj.

55) Rogoży, pałek, sitowia na plecionki lud nie używa.

56) Także łyka lipowego ni więzowego lud nie używa na chodaki i tradycja o tem także milczy.

57) Puchy [sic!] z pałek lud nie zbiera.

VII Olej

58) Olej w tych stronach robią ze lnu lub rzepaku. Ogrodnik dworski czasami robi olej z maku. Lud sam wytłacza olej w olejarniach (nie u siebie).

VIII Barwidła

59) Dawniej lud sam barwił lnianą i konopną przędzę i wełnę; teraz oddają do farbiarni.

60) Jaja wielkanocne farbują, gotując w liściach z cebuli, z zielonego żyta; używa się także wosk.

61) O czerwcu polskim nic się dowiedzieć nie mogłem.

Brukiew i marchew w Karszewie i w okolicy wieśniacy suszą; prawda, że nie w wielkich ilościach, lecz sam fakt suszenia jest. Suszona brukiew (pokrajana w plasterki) i marchew znane pod nazwą wędzki, jedzą przeważnie wiejskie dziewczęta i chłopaki podczas zimowych wieczorów przy kądzieli lub przy darciu pierza.

⁶ Nagietek *Calendula* sp.

⁷ Aksamitki *Tagetes* sp.

Przepraszając Szanownego Pana Profesora za to, że wiadomości w tem pisaniu zebrane, tylko z jednej wsi pochodzą i dla tego są niedostateczne, mam honor zostać z głębokim szacunkiem i poważaniem dla Niego. Student Warszawskiego Uniwersytetu wydziału prawnego

Antoni Szymański

Literatura

Köhler P 1986. Józefa Rostafińskiego „Odezwa do nie botaników o zbieranie ludowych nazw roślin”. *Wszechświat* 87(1): 13-16

Köhler P 1993. Ankieta Józefa Rostafińskiego z 1883 roku dotycząca ludowego nazewnictwa roślin w Polsce. *Analecta – Studia i Materiały z Dziejów Nauki* 2(2): 89-119

Rostafiński J 1883. *Odezwa do niebotaników o zbieranie ludowych nazw roślin*. Kraków